

УДК 330.341

Носирєв О.О.*кандидат географічних наук,
доцент кафедри фінансів
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»***КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД В РЕГІОНАЛЬНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ**

Статтю присвячено аналізу розвитку кластерного підходу щодо активації регіонального економічного розвитку. Досліджено роль інноваційних кластерів в аспекті застосування ефективних інструментів стратегічного управління й розвитку регіонів та підвищення регіональної конкурентоспроможності. Запропоновано напрямки стимулювання розвитку регіонів України на основі розробки інтегрованого механізму утворення інноваційних територіально-виробничих кластерів.

Ключові слова: кластери, регіональний розвиток, ядро кластера, інноваційний кластер, конкурентні переваги.

Носырев А.А. КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В РЕГИОНАЛЬНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Статья посвящена анализу роли кластерного подхода относительно регионального экономического развития. Исследована роль инновационных кластеров в аспекте применения эффективных инструментов стратегического управления и развития регионов и повышения региональной конкурентоспособности. Предложены направления стимулирования развития регионов Украины на основе разработки интегрированного механизма создания инновационных территориально-производственных кластеров.

Ключевые слова: кластеры, региональное развитие, ядро кластера, инновационный кластер, конкурентные преимущества.

Nosyriev O.O. CLUSTER APPROACH IN REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

The analyzes of role of the cluster approach in the issue of regional economic development in the article. The role of innovation clusters in terms of the application of effective tools for strategic management and development of the regions and increase regional competitiveness. The directions of stimulating the development of Ukraine's regions through the development of an integrated mechanism for creating innovative regional production clusters.

Keywords: clusters, regional development, the core of the cluster, the cluster innovation, competitive advantage.

Постановка проблеми. Світова концепція сталого соціально-економічного розвитку може бути реалізованою виключно на рівні окремих адміністративно-територіальних утворень. У цьому зв'язку актуальності набуває проблема формування в Україні ефективної регіональної економічної політики та дієвих механізмів її реалізації, які б забезпечили визначений рівень розвитку економічної, екологічної та соціальної сфер регіону. Слід відзначити, що в контексті української трансформаційної економіки, а також на тлі значного досвіду регулювання регіонального розвитку країн світу процес формування економічної політики регіону та механізмів її реалізації у нашій державі здебільшого зводиться до адаптації існуючих та апробованих у інших державах форм і методів ведення регіонального господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні наукові дослідження обґрунтовують позитивний синергетичний ефект кластеризації в економічному розвитку та продуктивності регіонів. Проте існують й такі наукові праці, у яких вчені доходять висновку, що кластери не є неодмінною умовою успішного функціонування регіонів як суб'єктів конкуренції на державному та міжнародному рівнях, тобто вони не завжди можуть бути ефективними. Багато зарубіжних авторів досліджували процеси кластеризації, оцінювали ефективність створення, розвитку і стимулювання кластерів, зокрема А. Маршал, М. Портер, М. Вебер, Т. Андерсон; у тому числі в Росії: А. Мігранян, Т. Цихан, Н. Волкова, Я. Дранев, В. Третьяк та ін. Теоретичні та практичні питання інноваційного розвитку територій, в тому числі в промисловій галузі з використанням кластерного підходу досліджувались такими вченими, як Є. Безвуско, О. Ветров, В. Геєць, В. Горник, М. Долішній, В. Мамонова, М. Портер, Б. Робсон, С. Розенфельд, В. Семиноженко та ін.

Постановка завдання. Завданням дослідження виступає застосування кластерного підходу до роз-

витку регіонів в умовах глобалізації з метою підвищення ефективності їх економічного та інноваційного розвитку, активізації господарської діяльності та підвищенню рівня конкурентоспроможності на основі інноваційних кластерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З поширенням кластерів в Україні постає ряд питань, які потребують теоретичного й практичного вирішення. Особливої уваги потребують особливості та ключові характеристики кластерів, оскільки їхній розгляд представляється надзвичайно важливим для кращого усвідомлення суті кластерів, розумінню механізмів їх формування й функціонування. Відповідно до теорії Майкла Портера, кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні організації, органи державного управління, інфраструктурні компанії), які функціонують у певній сфері та взаємодоповнюють одна одну [1].

Кластери на сьогодні виступають однією з найефективніших форм організації регіонального інноваційного розвитку, відповідно до якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній [2]. Тому логічною метою створення кластера може бути забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіону в цілому не тільки на внутрішніх, але й на зовнішніх ринках. Для створення кластера необхідно здійснити комплекс економічних, законодавчих та гуманітарних заходів, забезпечивши при цьому певні базові умови регіонального розвитку. Процес кластеризації економічних систем міст і регіонів слід розглядати як процес інтеграції їхніх економічних, соціальних та інших потенціалів, що здатен створювати інтегральний ефект, величині якого властивий синергетичний характер. Його імплементація в механізми місцевого самоврядування і управління розвитком з метою

отримання нових можливостей і джерел має спиратись на ґрунтовне дослідження і визначення його інформаційно-аналітичного, методологічного і певного інституційного супроводження. Методологічне забезпечення кластеризації економіки вирішується визначенням підходів до встановлення пріоритетних цілей розвитку для вирішення існуючих проблем на засадах кластерного підходу через обґрунтування і реалізації нових можливостей спираючись на результати попередніх інформаційно-аналітичних досліджень. Методологічні засади кластеризації повинні включати також формування нової, кластерної моделі територіальної організації суспільної діяльності: нової моделі управління кластерними об'єднаннями і нові методи господарювання.

Результатом ефективно діючих механізмів регулювання регіонального розвитку має бути зростання економіки регіону за рахунок рентабельної діяльності місцевих підприємств, а також створення на цій основі фінансових можливостей підвищення якості соціальної сфери та збалансованого природокористування [3]. Зазначених результатів можна досягти на основі механізму формування територіально-виробничих кластерів. Гуртування підприємств та налагодження економічних зв'язків між ними сприятиме інтенсифікації процесів економічної діяльності та викиче синергетичний ефект, властивий кластеру як емерджентній системі. Слід відзначити, що кластерне територіально-виробниче утворення відрізняється від, наприклад, вільної економічної зони, наявністю чітко вираженого кластерного центру та комплексу інструментів впливу державного та ринкового характеру на процеси, що відбуваються у кластері. Однак фінансово-виробничих зв'язків у межах кластера недостатньо для динамічного розвитку регіону, внаслідок чого необхідно забезпечити постійний приток у кластер новітніх ідей щодо виробництва та реалізації конкурентоспроможної продукції. Це ймовірно через включення територіально-виробничого кластера у регіональну інноваційну систему.

З економічних позицій кластерний підхід – це реалізація інтеграційних процесів у сфері виробництва, започаткування нових форм економічної активності, які функціонують на високому рівні агрегації, що забезпечує високу ефективність управління, цілеспрямоване використання сукупного виробничого потенціалу та організаційно-економічного ресурсу всіх учасників кластерного утворення [4]. Таким чином, він долає вузькогалузеве бачення економіки регіону і передбачає комплексне використання потенціалу розвитку території. За цим підходом фокус регіональної політики зміщується з окремих компаній до їхніх взаємопов'язаних систем, які забезпечують збільшення створюваної вартості [5].

Інноваційна складова промислової кластеризації є найважливішою з точки зору забезпечення конкурентоспроможності підприємств, що входять до складу кластера, а також самого кластера та регіону в цілому. Основною метою реалізації кластерної політики є забезпечення високих темпів економічного зростання і диверсифікації економіки за рахунок підвищення конкурентоспроможності підприємств, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих виробничих та сервісних послуг, науково-дослідних та освітніх організацій, що утворюють територіально-виробничі кластери. Дослідження, що проведені С.І. Соколенком, показали, що кластери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках – це фундаментальна організаційна основа для реалізації ключових принципів станов-

лення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів [6].

Однак необхідно привернути увагу на той факт, що кластер має дві яскраво виділені складові – галузеву та територіальну. Виходячи з цього, вирізняють [7]:

- промисловий кластер – група споріднених взаємопов'язаних галузей промисловості та сфери послуг, що успішно спеціалізується на міжнародному поділі праці;

- регіональний кластер – це просторова агломерація схожих і взаємопов'язаних форм економічної діяльності, яка становить основу місцевого середовища, сприяє обміну знаннями, стимулює різні форми навчання і адаптації. Такі кластери зазвичай складаються з малих і середніх підприємств. Центральний елемент їхнього успіху зосереджений у силі соціального капіталу і географічній близькості. Підприємства в даному випадку менше пов'язані між собою, ніж у промисловому кластері.

Кластери можуть охоплювати регіони як в межах однієї країни, так й закордонні території. Масштаби кластера можуть, за М. Портером, варіюватися від одного міста або регіону до країни або навіть ряду країн. Аналіз інформації про 700 кластерів в різних країнах світу показує, що у 61% випадків кластери концентрувалися в межах міста або метрополії, у 20% на території в межах одного регіону (штату) і істотно менша частина кластерів перебувала в рамках цілої групи регіонів, країни або на межі між регіонами й країнами У роботах М. Портера також зосереджено увагу на тому факті, що, не завжди фінансові ресурси є рушієм розвитку регіону та підвищення його конкурентоспроможності. Значне місце належить аналізу рівня розвитку інших чинників, які прямо чи опосередковано забезпечують бізнес-привабливість регіону та формують ланцюг створення доданої вартості, на чому, власне, і зростають потім кластери [1]. Економічна база кластерів дозволяє продуктивніше використовувати усі види ресурсів: ефективно витратити капітал, мінімізувати зайві виробничі потужності, досягнути більше раціонального розподілу витрат, що розширює перспективи зовнішніх інвестицій.

Формування кластерів має здійснюватися на основі об'єктивних конкурентних переваг регіону з урахуванням їхніх можливих змін у перспективі. Кластер як елемент стратегії розвитку регіону має ураховувати й не суперечити загальній стратегічній лінії розвитку території. Кластерна стратегія надасть регіону значні переваги та можливості. Очевидною перевагою є можливість для бізнесу, влади та навчально-освітніх закладів спільно працювати над зміцненням регіональної економіки.

Для розвинених кластерів характерна наявність і вертикальних (покупець – продавець), і горизонтальних (загальні споживачі, технології виробництва, канали поширення товарів) зв'язків. З урахуванням цього визначення можна стверджувати, що формування конкурентоспроможних кластерів: сприяє розвитку тих регіонів, на території яких вони розташовані; є критично важливою умовою поглиблення міжрегіональної економічної інтеграції; є каталізатором розміщення тих виробництв та об'єктів інфраструктури, які сприяють розвитку кластера.

Сильні економіки світу функціонують якраз за кластерним підходом, але це вже вищий технологічний уклад та якісно інша система взаємовідносин у державі. Для України його практичне застосування полягає в стимулюванні інтеграційних процесів у регіонах та зміцненні існуючих кластерних утворень. На сучасному етапі головна роль держави та її органів у розвитку кластерів в Україні полягає у розробці механізмів стимулювання різноманітної кооперації в регіонах: між підприємствами, науковими та освітніми установами, громадськістю, регіональними органами публічної влади та іншими суб'єктами з метою встановлення довготривалого партнерства. Новим структурним елементом забезпечення просторового розвитку територій в глобалізованій економіці мають стати кластери як основа мережевої організації території, функціонування яких сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів і країни у цілому, впровадженню інвестиційно-інноваційної моделі розвитку.

Інноваційний кластер є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, це неформальне об'єднання зусиль різних організацій (промислових компаній, науково-дослідних центрів, вузів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій та ін.). Створення інноваційного кластера має на меті концентрацію сильних сторін регіону для вирішення складних завдань. Визначальну роль у створенні та функціонуванні даної мережі відіграють місцеві науково-дослідні інститути, що досліджують відповідні тематичні сфери. Об'єднання в кластер забезпечує систему розповсюдження нових знань, технологій, інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги (рис. 1).

Рис. 1. Структурні елементи інноваційного кластера (узагальнено автором)

Слід враховувати, що встановлення ефективних партнерських відносин, які є важливими для кластерів, потребує не тільки певних зусиль, а й тривалого періоду (що пов'язано з потребою у формуванні нових ціннісних орієнтацій суспільства і бізнесу, нової культури у сфері підприємництва, нової якості управління регіональним розвитком). Це визначає їхній стратегічний характер та значною мірою пояснює нерозвиненість кластерів в Україні. За висновками спеціалістів, суттєві результати від створення кластерів забезпечуються в середньому через 5-10 років [9]. Разом з тим державне управління в Україні

досі орієнтоване на швидкі результати, що є основною суперечністю щодо застосування інструментів стратегічного управління і стримувальним чинником розвитку регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Для створення інноваційних кластерів необхідно сформулювати інструменти кластерного розвитку, створити інфраструктуру підтримки, розробити методику проведення моніторингу кластерного розвитку, визначити систему стимулювання інноваційної активності підприємств, що входять до складу кластера. До інструментів кластерного розвитку належать:

- підтримка розвитку мереж та трансферу знань і технологій;
- сприяння формуванню спеціалізованих підприємств;
- формування програм перепідготовки кадрів;
- розвиток брендингу;
- сприяння технологічному переозброєнню підприємств;
- розвиток міжрегіонального та міжнародного обміну інноваціями;
- організація централізованого залучення інвестицій та субсидування інноваційних проектів [10].

Кластерний підхід здатний принципово змінити склад державної промислової політики. В цьому випадку зусилля державної влади мають бути спрямовані не на підтримку окремих підприємств та галузей, а на розвиток взаємовідносин між виробниками і споживачами, між кінцевими споживачами і виробниками, між самими виробниками і урядовими інститутами і т. д. На ранньому етапі основна задача уряду – поліпшення інфраструктури і усунення несприятливих умов, в подальшому його роль має концентруватися на усуненні обмежень до розвитку інновацій [11]. Створення та супроводження діяльності інноваційно-інвестиційних кластерів на регіональному рівні має відбуватися за активної участі органів державної влади, які мають визначати інституційне середовище їхнього розвитку. Формування регіональних інвестиційно-інноваційних кластерів вимагає суттєвого посилення відповідного теоретико-методологічного забезпечення, адже держава має чітко розуміти, в якому напрямку рухатися та проводити комплексні реформи. Передусім, йдеться про адміністративний та територіальний компоненти реформ, а саме – урахування соціально-економічної специфіки кожного регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Проблема стимулювання розвитку регіонів України може бути вирішена на основі розробки інтегрованого механізму утворення інноваційних територіально-виробничих кластерів. З метою переведення інтегрованого механізму у практичну площину необхідно врахувати існуючі локальні механізми регулювання виробничих відносин та інноваційної діяльності, оскільки саме вони дозволяють поєднати різних учасників регіональної економіки та регламентувати можливості та обмеження кожного з учасників. Подальшим напрямком наукового пошуку може виступати обґрунтування моделі оптимізації параметрів запропонованого інтегрованого механізму для досягнення найбільшого економічного, соціального та екологічного ефекту у регіоні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Портер М. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів [Текст] / М. Портер; пер. з англ. – К. : Основа, 2003. – 390 с.

- Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети [Текст] : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 767 с.
- Бойко Л.І. Кластери як одна із ефективних форм співробітництва [Текст] / Л.І. Бойко, С.В. Кудря // Економічний простір. – 2009. – № 1. – С. 327-331.
- Меньшенина І.Г. Кластерообразование в региональной экономике: [Текст] : монографія / І.Г. Меньшенина, Л.М. Капустина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154 с.
- Гуменюк О.І. Кластери як організаційна структура інноваційно-інвестиційної моделі розвитку промисловості [Текст] / О. І. Гуменюк // Економіка та управління національним господарством. – 2007. – № 2(68). – С. 9-18.
- Соколенко С.І. Виробничі системи глобалізації: Мережі. Альянси. Партнерства. Кластери: український контекст [Текст] : монографія. – К. : Логос, 2002. – 645 с.
- Кластери як інструмент регіонального розвитку: матеріали науково-практичного семінару (м. Феодосія, 16-20 липня 2012 р.) [Текст] / за ред. проф. В.В. Мамонової. – Х. : ХарPI НАДУ, 2012. – 115 с.
- Морозов С.И. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов [Электронный ресурс] / С.И. Морозов // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 3(39). – Режим доступа : www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3726.
- Дубовик В. С. Формування інноваційних кластерів як методу активізації інноваційної діяльності в економіці регіону [Текст] / В. С. Дубовик // Продуктивні сили України. – 2009. – № 1. – С. 153-163.
- Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень [Текст] / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14-23.
- Тищенко О.М. Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції [Текст] / О.М. Тищенко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 74-80.

УДК 332.711:334.061

Панухник О.В.

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, обліку і контролю*

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

ІНТЕГРАЦІЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ У СИСТЕМІ СТАЛОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена обґрунтуванню з позиції системного підходу теоретико-методологічних засад інтеграції населених пунктів у системі сталого суспільного розвитку. Доведено, що в трансформаційних умовах інтеграційність є важливою ознакою стійкості соціально-економічних систем мезорівня. Визначено умови формування системи ефективного управління територіальною інтеграцією на локальному рівні.

Ключові слова: населений пункт, регіональна територіально-господарська система, інтеграція населених пунктів, внутрішньорегіональна економічна інтеграція, управління територіальною інтеграцією.

Панухник Е.В. ИНТЕГРАЦИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена обоснованию с позиции системного подхода теоретико-методологических принципов интеграции населенных пунктов в системе устойчивого общественного развития. Доказано, что в трансформационных условиях интеграционная компонента является важным признаком устойчивости социально-экономических систем мезоуровня. Определены условия формирования системы эффективного управления территориальной интеграцией на локальном уровне.

Ключевые слова: населенный пункт, региональная территориально хозяйственная система, интеграция населенных пунктов, внутрирегиональная экономическая интеграция, управление территориальной интеграцией.

Panukhnyk O.V. HUMAN SETTLEMENTS INTEGRATION IN THE SUSTAINABLE SOCIAL DEVELOPMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH PRINCIPLES

The article is devoted to the justification of the the theoretical and methodological principles of human settlements integration in the sustainable social development through system approach. The author proves that in terms of transformational component the integration is an important feature of social and economic stability on mesolevel systems. Defined conditions of formation the effective management system of territorial integration at the local level.

Keywords: settlement, regional territorial economic system integration, management of territorial integration.,intra-regional economic integration, management of territorial integration.

Постановка проблеми. Ефективний пошук моделей стійкого розвитку територій та їх інтеграції неможливий без вирішення питань методологічного та прикладного плану, чіткого визначення початкових понять, виявлення механізмів дестабілізації і стабілізації регіональних соціально-економічних систем, окреслення напрямків використання інтеграційного потенціалу населених пунктів як складних соціально-економічних систем в умовах системних трансформаційних змін в Україні.

Інтеграцію населених пунктів в регіональних територіально-господарських системах необхідно розглядати у контексті формування нової парадигми управління територіальним розвитком, що вимагає

запровадження механізму муніципального менеджменту в управлінську діяльність місцевих органів самоврядування як засобу реалізації самоврядного регулювання економічним і соціальним розвитком сіл, селищ та міст.

Недостатня вивченість окремих теоретичних і прикладних аспектів визначають актуальність обраної теми і коло розв'язуваних завдань представлено го дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомий внесок у вивчення сучасних проблем регіонального розвитку, дослідження особливостей функціонування низових територіальних утворень існуючих територіально-господарських систем регі-